

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MESLEKİ EĞİTİMİN ÜÇ SACAYAĞI: SANAYİ, TİCARET ve ZİRAAT MEKTEPLERİ *

Mehmet Salih ERKEK**

Öz: Osmanlı modernleşme sürecinin en önemli aşamalarından birisi olan II. Meşrutiyet döneminde siyasi, iktisadi ve sosyal alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. İttihad-Terakki Cemiyeti bir yandan ilk ve orta öğretimde kendi iktidarına ve meşrutiyete bağlı vatandaşlar yetiştirme gayreti içerisinde girerken diğer yandan da devletin en büyük eksikliği olan milli bir burjuva sınıfını oluşturmak için mesleki eğitime önem vermeye başlamıştır. Osmanlı Devletinde meslek edinmenin geleneksel yolu çırak olarak bir ustanın yanında yetişmektir. Tanzimat döneminden itibaren bu usulün yanında mekteplerde disipline edilmiş bir mesleki eğitim başlamıştır. Bu çalışmanın amacı mesleki eğitim veren mektepler içerisinde büyük öneme sahip olan ticaret, sanayi ve ziraat mekteplerinin 1908-1914 yılları arasındaki durumunu ortaya koymaktır. Başta arşiv kaynakları olmak üzere dönemin gazete ve dergilerine dayanılarak hazırlanan bu çalışma göstermiştir ki, II. Meşrutiyet'in getirdiği heyecan ile bu mekteplerde bir yenilik ve canlanma yaşanmasına rağmen özellikle Balkan Savaşlarının yıkıcı etkisi nedeniyle istenilen başarı elde edilememiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girmesi bu mektepleri büsbütün atıl duruma getirmiş ve Cumhuriyet'in devraldığı mesleki eğitim mirası neredeyse yok denecek bir seviyeye gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Eğitim, Sanayi Mektebi, Ziraat Mektebi, Ticaret Mektebi

The TRIPOD of VOCATIONAL EDUCATION DURING the SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD: SCHOOLS of INDUSTRY, COMMERCE and AGRICULTURE

Abstract: During the Second Constitutional Period, which was one of the most important stages of the Ottoman modernization period, there were significant developments in not only the political, economic and social fields, but also in education. The Committee of Union and Progress tried to educate primary and secondary school students to become citizens who are loyal to their

* Bu makale 16-18 Haziran 2010 Tarihleri arasında Erzurum'da düzenlenen I. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumunda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, E-posta: salih.erkek@usak.edu.tr

government and to the constitution. They also gave importance to vocational education to create a national bourgeoisie, which was the largest deficit of the government. The traditional way of acquiring a profession in the Ottoman Empire was apprentice training. Since the Tanzimat reform era, a disciplined vocational education in schools began along with this training. The purpose of this study is to present the condition of the schools of commerce, industry and agriculture during the years 1908-1914. This study, which was prepared according to the newspapers and magazines of that period, showed that although there was a reform and recovery in these schools due to the excitement the Second Constitutional Period caused, the desired success could not be achieved because of the destructive effect of the Balkan Wars.

Keywords: The Second Constitutional Period, Education, the School of Industry, the School of Agriculture, the School of Commerce

Extended Summary

With the announcement of the Constitutionalism II., which is one of the important milestones of the Ottoman modernization movement, there have been several improvements in terms of political, economic and social contexts, except from the traditional structure. Education was inauspiciously the most important tool for the team that has done the revolution to bring these improvements to the public and make them stable. The political power that knows this situation has considered the education as the main problem of the country and they have started a total work with its institutions, mechanisms, and organizations.

Vocational training constituted one of the important stands of this total movement that was seen in the area of education. Vocational and technical training that was developing in a traditional way of mentor-protégé relationship in Ottoman Empire had changed during the Tanzimat Era in connection with modernisation at education. The adventure of vocational training that was started with an organization called 'Workhouse' which was opened by Mithat Pasha during his Danube governorship gained speed during Abdülhamid II period and lots of vocational and technical schools were opened at many parts of the empire region. Vocational training was one of the most prioritized subjects of 'Committee of Union and Progress' along with the Second Constitutional Period. Because these schools were, a great need for providing national development within National Economy idea that was a reflection of Turkish movement, which they represent politically into the financial life.

We can see that a special value was given to the vocational training institutions in order to create a national bourgeoisie during this period when Unionists gave a great importance to education to raise obedient citizens to Constitutionalism. Agriculture and Commerce schools, notably Industry schools were amended; lesson programs, tools and materials, and physical conditions were radically changed. The luminary people of the period strongly reacted to a common tradition of Ottoman community. Luminary people were thinking that parents were trying to employ their children even for a simple civil service therefore they were claiming that craft and commerce were totally in the hands of foreigners and for that reason non-Muslims were directing the economic life and so the government became dependent on the foreigners. Unionists were thinking that a national bourgeoisie that would be raised in vocational training institutions that would know a foreign language, expertise at details of the work, related with outside world could play the leading role at development of the country.

The governors, who thought that vocational training would play a great role for developing of the country and increasing national capital, attempted to boost these schools that were inactive until the second proclamation of Constitutionalism. Since the materials and tools that were greatly missing for these schools were imported from abroad, the government made a reduction of customs entry for these materials while entering to the country. Providing the materials and tools that schools needed from domestic sources was out of question, so they had to be imported from abroad. It can be seen that there were orders from Europe and America and huge budgets were reserved to buy these materials. These schools were decided to attach to Commerce and Public Works Ministry as a result of an idea that it would be more useful for the vocational schools to function more regularly before the government, to reserve more budget for their expenses and most importantly to employ the students and staff.

Another step of attempts to boost vocational training during the Constitutional Era II was sending the experts to Europe. Some of the administrators of Industry, Commerce and Agriculture schools were sent to Europe by the government in order to search how the equivalents of these schools that were decided to reform provided training, how the physical conditions of these schools were and to learn the technology that was used. At the same period, the students of Ottoman schools were sent to the schools in different cities of Europe.

It can be understood that a little more importance was given to the reform of Industry schools than Commerce and Agriculture schools especially during that period. Experts from

abroad were sometimes invited to give better education to the Industry school students. These experts included 'Miss Kaftmayer' from Belgium who became the manager of Industry School for Girls, Mr. Vafmet who was the manager of Bruxelles Industry, they had important services. Mr. Josef Evderyaz from Switzerland was also assigned as a teacher and master at Dersaadet Industry School.

To conclude, opening new vocational schools, modernization of buildings and materials, renovations that were practiced at lesson plans made a short-term dynamism with the announcement of Constitutionalism II, but the Balkan Wars and the World War I destroyed this positive atmosphere and these schools became abandoned.

Giriş

Osmanlı Devletinde mesleki eğitimin başlaması modernleşme süreci içerisinde hemen hemen her türlü eğitimin disipline edilme ihtiyacının ortaya çıkmasıyla alakalıdır. Bu zamana kadar geleneksel usullere göre bir ustanın yanında veya esnaf örgütleri içerisinde verilen mesleki eğitim Tanzimat'tan sonra modern bir usulde ve devlet eliyle de verilmeye başlanmıştır. Ancak bu iyi niyetli girişimler istenilen sonucu vermemiş, mesleki eğitim veren eğitim kurumları tam anlamıyla işlev kazanamamıştır. II. Abdülhamid döneminde mesleki eğitim konusu gerçekten ciddiyetle ele alınmış ve bu konuda önemli adımlar atılmıştır. Devletin içeride ve dışarıda zor zamanlar yaşadığı bu geçiş döneminde en azından daha sonra atılacak olan adımlar için bu kurumların birer örnek olarak çağdaşlaşmaya katkı sağladıkları tartışma götürmemektedir (Yıldırım, 2010:295). Yine II. Abdülhamid döneminde İdadiler bünyesinde çok sayıda ziraat, sanayi ve ticaret şubelerinin açılması kararlaştırılmıştır ve hayata geçirilmiştir (Demirel, 2010:57).

1908 İnkılâbının hemen akabinde imparatorluk coğrafyasında önemli gelişmeler olmuştur. Siyasi, iktisadi ve hukuki alanda yapılan reform hareketleri kısa süreli iyimser bir tablo oluşturmuş olmasına rağmen uzun soluklu bir harekete dönüşmemiştir. Fakat II. Meşrutiyet döneminde belki de eğitim ilk kez ülkenin bir numaralı gündemi haline gelmiş, ilk, orta ve yükseköğretimde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

ileri gelenleri yeni rejime bağlı, makbul ve cemiyetin genel ilkelerini benimsemiş vatandaşlar yetiştirmek için eğitime özel bir önem vermişlerdir. Onlara göre yaygın ve örgün eğitim kurumları ile yetişecek olan bu nesiller devletin bekasını temin edeceklerdi.

Meşrutiyeti yeniden ilan ettirmek için büyük bir bağlıkla sarıldıkları Osmanlılık fikrinin devleti oluşturan anasırı bir arada tutmakta başarılı olamayacağını anlaşılmaya üzerine İttihatçılar, Osmanlılık fikrinden Türkçülük fikrine doğru kaymışlardır. Özellikle Rusya'dan gelen ve İttihat- Terakki'nin önde gelen düşünürlerinin etkisi ile hemen hemen her alanda koyu bir Türk milliyetçiliği etkisi görülmeye başlanmıştır. Bu fikir devletin uhdesinde olan her alanda etkisini yoğun bir şekilde göstermiştir. İşte II. Meşrutiyet döneminde mesleki eğitime önem verilmeye başlanılmasının nedenlerinden birisi de İttihat ve Terakki'nin uyguladığı "milli iktisat" politikasıyla alakalıdır.

İttihat ve Terakki ileri gelenleri ülkenin iktisaden kalkınmasının en birinci yolunun iktisadi alanda Müslüman/Türk unsurların ve sermayesinin arttırılmasını görüyorlardı. Daha açık bir ifade ile İttihatçılar milli bir burjuva sınıfı yaratmak niyetindeydiler. Yeni oluşturulacak olan bu burjuva sınıfı eğitilmiş, iç ve dış ticarete vâkıf, dünyada olup bitenlerde haberdar olmalıydı. Bu nedenle de çok iyi bir mesleki eğitim almalıydı. II. Meşrutiyet ile birlikte bir yandan Kondüktör Mektebi, Şimendifer Memurları Mektebi, Rüşumat Memurları Mektebi, Dişçi Mektebi gibi mesleki okullar açılırken, diğer yandan da mevcut okullar ıslah ediliyor ve şartlarında iyileştirmeler yapılıyordu. Bu çalışmada bu okullardan en önemlilerinden üçünde; sanayi, ziraat ve ticaret mekteplerinde II. Meşrutiyet ile birlikte ne gibi değişiklikler yapıldığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Sanayi Mektepleri

II. Meşrutiyet'in ilanından önce mesleki ve teknik eğitim alanında önemli girişimler olmuştu. İlk nüvelerini Mithat Paşa'nın Tuna Valisi iken açtığı İslahhaneler olarak görebileceğimiz sanayi mektepleri, 1883 yılında kurumsal bir yapıya bürünmüştür. Fakat okul atölye, alet ve edevat eksiklikleri yüzünden uzun bir süre verimli bir eğitim verememiştir. II. Meşrutiyetin akabinde hemen herkes bu okulların faydası konusunda hem fikirdi. Bu tarihten itibaren de sanayi mekteplerinin geliştirilmesi için bir dizi önlemler alındığı görülmektedir. Bu okulların en büyük eksiği olan alet ve edevatın büyük bir kısmı yurtdışından geldiği için, hükümet bu malzemelerin yurda girişinde II. Abdülhamid döneminde de uygulanan gümrük indirimine gitmiştir. Maarif Nezareti tarafından ruhsatı verilip inşa ettirilen sanayi

mekteplerinin Rüşumat Dairesince uygun görülmesi halinde resm ödemediği ve edevat ithal edebileceğine karar verilmiştir (BOA., 1330. BOA., 1329a). Yurt içinden karşılanabilecek olan aletlerde de bazen indirimle gidildiği görülmektedir. Örneğin, Edirne Mekteb-i Sanayi'sine ait alet ve edevatın İstanbul'dan Edirne'ye sevki sırasında yüzde elli tenzilat yapıldığı gazetelerde yazılmıştır (Tasvir-i Efkâr, 24 Ekim 1913).

Bu vergi muafiyeti veya indirimi sayesinde sanayi mekteplerinin eksikliklerini giderdikleri görülmektedir. Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi matbaası için Avrupa'dan celp olunan harfler ve saireden gümrük vergisi alınmaması (BOA., 1326a), Üsküp Sanayi Mektebi için Budapeşte'den getirilen şayağın vergisiz geçişine izin verilmesi (BOA., 1329b) bu kolaylıklardan birkaçıdır. Anlaşıldığı kadarıyla sanayi mektepleri, harcamaları ve öğrencilerinin ihtiyaçları için daha başka kolaylık talebinde de bulunmuşlardır. Ama bu istekleri çoğu zaman geri çevrilmiştir. Örneğin, Şam Sanayi Mektebi talebelerinin yakınlarına gönderecekleri mektupların postanelerden ücretsiz olarak gönderilmek istendiğine dair izin istenmiş (BOA., 1327a), cevaben bu isteğin mümkün olmadığı bildirilmiştir (BOA., 1327b). Buna benzer iki olay Manastır ve Diyarbakır'da de vuku bulmuştur. Manastır'da Mekteb-i Sanayi'nin devam-ı terakki ve tekâmülü için masarif-i lâzimesine karşılık ittihaz edilmek üzere civar kasabalardan Manastır'a getirilecek derilerin beher yüz kilosundan beş kuruş nispetinde bir resm alınması uygun görülmemiş ve mezkûr mektebin devam ve terakkisi için ahaliye yük olunmaması istenmiştir (Sabah, 29 Temmuz 1909). Diyarbakır'da ise sanayi mektebinde okuyan öğrencilerin giyim masraflarının karşılanması için eşya ve yolcu taşıyan keleklerden vergi alınması talebi Şura-yı Devlet Maliye Dairesince uygun görülmemiş ve bu ihtiyacın giderilmesi için başka bir yol bulunması bildirilmiştir (BOA., 1325).

Sanayi mekteplerinin ihtiyacı olan alet ve edevatın yurt içinden tedariki söz konusu olmadığından yurt dışından getirilmesi gerekmektedir. Bu aletlerin alınması için Avrupa'ya ve Amerika'ya siparişler verildiği ve önemli bütçeler ayrıldığı görülmektedir. Nezaret, Dersaadet, Edirne, Sivas, Kastamonu, Halep ve Erzurum Sanayi Mekteplerinden ihtiyaçları olan alet ve makinelerin isimlerini ve adetlerini ihtiva eden cetvelleri istemiş ve bunların bir an önce tedarik edilmesi gerektiğini bildirmiştir (Tanin, 5 Kasım 1911). Tanin Gazetesinin haberine göre; Edirne, Kastamonu, Halep, Suriye, Sivas, Konya ve Erzurum vilayetleri sanayi mektepleri için motor, torna ve sair demir döküm ve tesviyehaneler alata olmak üzere dört bin beş yüz liralık alet, İngiliz ve Alman fabrikalarına sipariş edilmiştir (Tanin, 2 Ocak 1912). Yine yılın ortalarına

doğru vilayet sanayi mekteplerine tevzi edilmek üzere Hicaz Demiryolu Müdüriyet-i Umumîyesi sermühendisi Neşet Bey vasıtasıyla, Avrupa'nın en son sistem imalatından ve birinci derecedeki fabrikalarından 120 bin Franklık alat ve edevat siparişi yapılmıştır (Tanin, 23 Nisan 1912). Yine aynı gazetenin 8 Mayıs 1912 tarihli nüshasında mekteb-i sanayinin ihyası için alat ve edevat siparişi verildiği şu şekilde ifade edilmektedir: "İstanbul ve vilâyât mekâtib-i sanayisinin terakkîyât-ı ahire-i fenniye dairesinde nevakısının ikmalî evvelce verilen karar cümlesinden bulunmasına binaen bu kere Avrupa'nın alat-ı cedîdiye fabrikalarına mühim miktarda siparişte bulunulmuştur. Bunlardan ekserisi Bağdat Vilayeti Sanayi Mektebine ait olmak üzere Almanya muhtelif fabrikalarına 9.848 Frank kıymetinde çelik kalem, burgu, eğe ve saire sipariş edildiği gibi İstanbul Sanayi Mektebi için de ahşab işlemeye mahsus 5.250 Frank kıymetinde dört adet makine ısmarlanmıştır. Diğer sanayihaneler için de 45.857 Frank miktarında bir siparişte bulunulmuştur ki bunu Avrupa'nın en mühim alat-ı cedîdiye fabrikaları deruhte etmiştir (Tanin, 8 Mayıs 1912).

II. Meşrutiyetle birlikte maarif alanında başlayan ıslahat hareketinden sanayi mektepleri de etkilenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde bu okullarda görülen durgunluk üzerine 28 mebus vilayet sanayi mekteplerinin İstanbul Sanayi Mektebi gibi Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlanması hususunda bir önerge vermişler, yapılan görüşmeler sonucunda bu kararın padişaha sunulması uygun görülmüştür (Tanin, 20 Mart 1911). Bunun neticesinde Edirne, Bursa , Halep, Şam, Manastır, Trabzon, Üsküp, Zor, Sivas, Trablusgarp, Beyrut, Selanik, Erzurum, Konya, Kastamonu, Adana, Kerkük, Bağdat, Kosova ve Ankara Sanayi Mektepleri ilgili bakanlığa bağlanmıştır (Ergün, 1994:246-247).

1909 senesi içerisinde mekteb-i sanayide bir takım ıslahat hareketlerine girişildiği anlaşılmaktadır. İkdâm Gazetesi, mektebin varidat ve masarîfâtına ait bir muvazene tertip edildiğini ve mektepte okutulacak derslerin memleketin ihtiyacına uygun olmasına ve talebeye verilecek me'kulât ve melbusâtın muntazaman sürdürülmesine dair bir karar verildiğini bildirmektedir (İkdâm, 1 Mart 1909). Yapılacak olan ıslahatın mükemmel olması için Sanayi Mektebi Müdürü olan Edhem Bey yurt dışına gönderilmiş, Mısır, İtalya, Viyana, Peşte, Belgrat, Sofya Sanayi Mekteplerini ve mühim bazı müessesat-ı sanayiye ziyaret ederek tetkikat-ı ikmal ederek İstanbul'a dönmüştür (Sabah, 17 Mart 1910). Edhem Bey ayrıca "mekteb-i sanayi'de bu sene ikmal-i tahsil edecek beş efendinin elektrik makineleri hakkında amelîyat görmek ve

ikmal-i tahsil etmek üzere meccanen Viyana Elektrik Dar'üs-sanayisine kabul edildiğini" belirtmiştir (Tanin, 4 Mart 1910).

Mekteb-i Sanayinin geliştirilmesi için 1912 yılında ders programlarında bir dizi yenilik yapılmıştır. Bu amaçla bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon uzun süren çalışmalar sonucunda bazı şubeler açma, bazı şubeleri birleştirme ve genişletme kararı almıştır. Okulun yapısında da düzenleme yapılmış, beş senelik olan okulun ilk iki yılı vilayetlerde bulunan sanayi mektepleri derecesinde, kalan üç yılı da yüksekokul derecesinde sayılmıştır. Bu kararın olumlu bir etkisi olacak ki 1913 yılında mekteb-i sanayide okumak için 170 talebe başvurmuş, bunlardan 30'u leylî, 20'si de nehâri olmak üzere 50'si okula kabul edilmiştir (Tasvir-i Efkâr, 17 Eylül 1913).

II. Meşrutiyet döneminde ilk ve orta öğretimde 1913 yılında çıkartılan Tedrisât-ı İbtidâiye Kânun-ı Muvakkatı ile bir dizi yenilik yapılmıştır. Bu kanunla birlikte ilköğretim (ibtidâiler) ve orta öğretim (rüşdiyeler) birleştirilmiş ve ilköğretim altı yıl olacak şekilde bir düzenleme yapılmıştır. "İbtidai ve rüşdiyelerin yapısında gerçekleştirilen bu değişiklikten sonra, beş ve yedi yıllık idadilerin yapısında da değişikliğe gidilmiştir. 1914 yılından itibaren ilk üç yılı rüşdiye son iki yılı idâdî müfredatına tabi olan beş senelik idâdîler ortadan kaldırılarak üç ibtidâi, bir ihzârî, yani hazırlık ve iki idâdî sınıfından oluşan yeni bir sisteme geçilmiştir. Bu yeni yapının idâdî kısmı da zirâî, ticârî, sînâî ve umûmî olmak üzere dört şubeye ayrılmıştır. Bu yeni yapı beş yıllık idâdîleri meslek okulları haline getirmekteydi" (Demirel, 2012: 526).

Sanayi mekteplerinde öğrencilere daha iyi bir eğitim verilebilmesi için zaman zaman yurt dışından uzmanlar getirtildiği de görülmekteydi. Bu uzmanlar arasında Belçika'dan Kız Sanayi Mektebine Müdür olarak getirilen Matmazel Kaftmayer, Brüksel Sanayi-i Nefise Müdürü Mösyö Vafmet önemli hizmetlerde bulunmuşlardır (BOA., 1331). Yine İsviçre tebaasından Mösyö Josef Evderyaz'ın Dersaadet Sanayi Mektebi'ne muallim ve ustabaşı olarak tayin edildiği görülmektedir (BOA., 1332). Öğrencilerin teorik olduğu kadar ameli olarak da eğitim görmeleri için sanayi mektebi öğrencileri hocalarıyla birlikte İstanbul'daki çeşitli fabrikalara ve sanayi mahallerine ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Bu amaçla Mekteb-i Sanayi-i Osmanî son sınıf öğrencileri makine muallimleri olan Topçu Yüzbaşılardan Ömer Bey ve fabrika direktörü Mösyö Agara ile birlikte Haydarpaşa Şimendifer Fabrikasına gitmişlerdir (Tasvir-i Efkâr, 19 Haziran 1909). Tanin Gazetesinde ki habere göre, "Sanayi mektebi müntehi sınıf talebesi şehrimiz civarında bulunan meşhur fabrikalar ile Tersane ve Tophane

Fabrikalarını muallim-i mahsusası nezaretiyle gezdirilerek tetebbuat-ı fenniyede bulunmuşlardır” (Tanin, 17 Mayıs 1911). Aynı öğrenciler bir hafta sonra da ziraat mektebi talebeleriyle birlikte Tersaneye giderek incelemelerde bulunmuşlardır (Tanin, 26 Mayıs 1911).

İttihad ve Terakki Cemiyeti bu okulların açılmasına ve mevcut olanların işlerlik kazanmasına büyük önem vermekteydi. Cemiyetin 1908 yılında kabul edilen siyasi programının 17. maddesinde; “... memleketin terakkiyat-ı iktisadiyesine hizmet edecek ticaret ve ziraat ve sanayi mektepleri küşad ettirilecektir” (Tunaya, 2007:100) denilmekteydi. II. Meşrutiyet döneminde Beyrut’ta daha önce açılan ancak masraflarının karşılanamaması dolayısıyla kapatılan sanayi mektebinin yeniden açılması için girişimlerde bulunulmuş, bu okulun masrafları için Teberiyeye Kazasına bağlı Delhime karyesindeki arazi-i mahlûlenin satılarak gelir elde edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA., 1327c). Kastamonu’da da sanayi mektebinin canlandırılması için çalışmalar yapılmıştır. Yaklaşık kırk sene önce açılan sanayi mektebinden istenildiği ölçüde istifade edilemediğinden şehre bir çeyrek saat mesafede bulunan ve Kastamonu İstinaf Mahkemesi azasından Agop Efendi’nin tasarrufu altında bulunan arazi üzerinde her türlü ihtiyaca cevap verecek bir mektep inşasına karar verilmiştir (BOA., 1326b). Şam’da da Mithat Paşa merhum tarafından tesis edilen sanayi mektebinin bir hâl-i mükemmeliyete ifrağı için lazım gelen seksen bin kuruşun karşılanması istenilmiştir (Tanin, 4 Şubat 1912). Karesi Sancağında ise ahalinin ihtiyacını karşılayacak bir sanayi mektebi mevcut olmadığından 1500 lira-yı Osmanî ile kâfi miktarda arsanın verilerek bir sanayi mektebi inşası Bâb- ı Âlî’ce uygun bulunmuştur (Tanin, 3 Ocak 1912).

Sanayi mekteplerinin işlevi ve eğitim kalitesi bu dönemde birçok eleştiriye uğramıştır. Eleştirilerin ortak noktası okuldan mezun olan talebelerin bir şey öğrenmeden ve yeterli donanıma sahip olmadan mezun oldukları yolundadır. Bu suretle okulun kuruluş amacı olan iyi yetişmiş sanatkârlar yetiştirmekten çok uzak olduğu vurgulanmaktadır. A. Ferid Bey, Yeni Fikir Dergisinde bu okullarla ilgili şunları söylemektedir: “Sanayi mekteplerimizin bugünkü hali pek acıklıdır. Çünkü bunların hepsi memlekete, memleketin istediği gibi sanatkâr yetiştirmekten pek uzaktır.

Sanayi mekteplerimizde görülen sanat dersleri katiyen bir esas gözetilerek öğretilmez. Henüz iki teneke parçasını birbirine lehimleyemeyen bir talebeye elektrikçilik, ihlamur tahtasıyla, meşe tahtasını birbirinden tefrik edemeyen bir talebeye de sanayi-i nefise’den addedilebilen mükemmel bir büfe yaptırmaya gayret edilir.

İşte bu ve bu gibi derslerle ve ameliyat ile körü körüne uğraşan ve ekseriya sanata muhabbet bağlayamayan sanayi mektepleri talebeleri mektebden çıkınca ekseriya sanatkâr olamayıp köşe başında yazıcı, kalemde kâtip ve yahud askeri mızıkacısı, polis, tramvay kondüktörü oluyor. Bu halin önüne geçmek için evvelce Nafia Nezareti bir program yapmış ve o programı umum sanayi mekteplerine göndermiş idi. Hâlbuki o programda memleket için ameli sanatkârlar yetiştirebilecek bir halde değil idi. Nihayet o da bir köşede kaldı. Bununla beraber pek yüksekte tutulan mezkûr program yine tatbik edilemez idi. Çünkü programda gösterilen dersleri okutacak muallimler i bulmak için lazım olan parayı hemen hemen sanayi mekteplerinin hiçbiri tediye edemez. Muallimlerin tedarik edilebildiğini farz etsek bile programın gösterdiği hikmet, kimya ve saire gibi mühim ve zengin laboratuarlara muhtaç olan dersler bu gibi alat ve edevatın noksanlığından dolayı yine layıkıyla okutulamaz. Tabii bu gibi noksanlar bir sanayi mektebinde bulundukça oradan mükemmel bir talebe ve sanatkâr yetişeceğini beklemek abes olur” (A. Ferid, 1913:416-417).

Tanin Gazetesi de Ferid Bey gibi sanayi mekteplerinden çıkan öğrencilerin eğitimini aldıkları alanın dışında çalıştıklarını ve bu durumun hükümet tarafından üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olduğunu belirtmekteydi: “Mesela bugün memleketimizde bir takım sanayi mekteplerimiz var. Bu mektepler her ne kadar istikbale nazaran gayri kâfi ise de bugün için bir şeydir. Hiç yoktan iyidir. Bu müessesat-ı marifetten her sene bir takım gençlerimiz çıkıyor. Fakat bu gençler acaba haiz oldukları malumat ve mümarese-i sanaiyeden kendi hesaplarına, ne derecelerde istifade edebiliyorlar? Bunların ellerinde bu istifadeyi temin edebilmek için vesait-i kâffeye mevcut mu, değil mi? Acaba bunlar içinde yüzde kaç kişi mektebde kendisine talim ve irae edilen mesleği takip edebiliyor.

Hükümet mektebden çıkıncaya kadar bu gençler uğrunda birçok masarifat ihtiyar ediyor. Bütçesinden fedakârlıklar yapıyor. Acaba bu sarf edilen paralardan nasıl bir netice-i nafia hâsıl oluyor. Bu mesarifin hazineye karşı mükâfatı ne oluyor?

Zihnimize varid olan bu şüphelerin halli için biraz ta'mik-i tahkikat edecek olursak netice-i atlaamız karşısında müteessif kalmamak mümkün olamaz. Bizim işittiğimize göre sanayi mektepleri her sene memlekette bir takım gençlere mezuniyet veriyor. Fakat bu gençlerin ekserisi mektebden çıktıktan sonra hayatta mesleğini bil-küllüye tebdil etmek mecburiyetinde bulunuyor. Hatta içlerinde polislik mesleğine dâhil olanlar bile görülüyor.

Tahkikatımıza göre bu gibi sanayi mektebi mezunlarından bir takımları hükümete müracaat ederek teklif-i hizmet ettikleri halde kendileri mazhar-ı himaye olmadıkları, hükümetin hesabına işleyen fabrikalara ve müessesât-ı saire-i sanayie kabul bile edilmedikleri anlaşılıyor. Eğer hakikat-i hal bu merkezde ise bu da ayrıca bais-i teessüf olacak bir noktadır.

Bize öyle gelir ki, hükümet memleketimizde meslek-i sanaiyenin terakkisi, müessesat-ı sanaiyenin, fabrikaların derece-i kâffede vücud bulmasına intizaren şimdilik mekteb-i sanayi mezunlarından hükümetce ne suretle istifade edilebileceğini, bunların mektebde geçirdikleri hayat-ı mesainin gayri müsemmer kalmamasını, gerek şahsen gerek hükümetçe müfid olmalarını temin için ne yapmak lazım geleceğini, ne gibi tedabir ittihazı icap eyleyecekse düşünülmelidir. Yoksa bu gibi müessesât- ı marifetten bir gaye-i müfîde hâsıl olamaz” (Tanin, 18 Mart 1912).

Gerçekten de sanayi mektebi mezunları iyi bir eğitim almamalarının yanı sıra mezun oldukları alanda istihdam da edilememekteydiler. Bu durum özellikle Balkan savaşları sonrasında sanayi mekteplerinin durgunluğa uğramasına ve kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarına sebep oldu. Tasvir-i Efkâr Gazetesine göre bu durumun asıl nedeni, mektebin yüksekokuldan sayılmaması nedeniyle öğrencilerin askere alınmasıydı. Böyle bir durumla karşılaşan öğrenciler yüksekokul sınavlarına giriyorlar ve okuldan ayrılıyorlardı: “Sanayi mekteplerine gösterilen hâhişin gündün güne tenakus etmekte ve talebenin mektebi birer birer terk eylemekte oldukları nazar-ı dikkati celp etmekten hali kalmıyordu. Filhakika memleketimizin en şedid ihtiyaçlarından biri ve belki birincisi vatanda sanatın intişar ve tamimiyle terakki eylemesidir. Bunu temin edecek sanayi mektepleri olduğu cihetle mezkûr mekteplerden yetişecek talebenin cidden nafi birer uzv olarak yetişmeleri de her halde elzemdir.

Böyle olduğu halde her sene sanayi mezun ve mütehassıslarının tenakus etmesi elbette şayan-ı dikkat bir meseledir. İşte bu mühimmeyi nazar-ı itibara alan Ziraat ve Ticaret Nezareti mektebin mekâtib-i âliyeden olmaması hasebiyle talebenin askere alınmasının bunda mühim ve yegâne bir tesir icra ettiğini takdir etmiş ve icabının icrasına tevessül eylemiştir.

Bu cihetten olmak üzere Ziraat Nezaretince mekteb-i sanayinin son üç senesindeki tahsilin tahsil-i âliyeden addedilerek talebenin mekâtib-i saire-i âliye talebesinin mazhar oldukları hukuk ve imtiyazatı iktisab etmeleri hakkında bad-el-istizan bir madde-i kanuniye layihası tanzim edilmiş ve maarif nezaretinin olbabdaki tezkeresine rabten Babiâli’ye takdim

kılınmıştır. İstihbaratımıza nazaran layiha-yı mezkure Şura-yı Devlet-i Mülkiye ve Maarif dairesinde tezekkür olunarak kabul olunmuş ve keyfiyet Ziraat ve Ticaret Nezaretine tebliğ edilmiştir” (Tasvir-i Efkâr, 24 Kasım 1913).

Kız Sanayi Mektepleri

Kız sanayi mekteplerinin kuruluş amacı kadınların el becerilerini geliştirmek, onları bilinçli üreticiler konumuna getirmek ve bu üretilen malzemelerin ekonomiye kazandırılmasını sağlamaktır. Kız sanayi mekteplerinin açılış tarihi Mithat Paşa'nın ordunun dikim ihtiyaçlarını karşılamak üzere öksüz kızlar için açtığı Islâhanelerdir. Bunun hemen akabinde Tophane Nezareti tarafından Yedikule'de dikimhane adıyla kurulmuş, daha sonra Ticaret Nezaretine bağlanan okul 1884'de kapatılmıştır. I. Meşrutiyet'in ilanı sırasında Leylî ve Nehâri Kız Sanayi Mektebi, Dersaadet Nehâri Kız Sanayi Mektebi ve Üsküdar Kız Sanayi Mektebi olmak üzere üç kız sanayi mektebi bulunmaktaydı. Bu okullarda teorik dersler verilmesinin yanında programda pratik hayata yönelik dikiş, nakış, kanaviçe, resim, piyano gibi dersler de bulunmaktaydı. 1900 yılında Maarif Nezareti bu okulların programlarını genişleterek öğrenim süresini yedi yıla çıkarmıştır.

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde İstanbul ve Üsküdar'da olmak üzere iki kız sanayi mektebi vardı. Mektepler ilk açıldıkları tarihten itibaren Maarif Nezaretine bağlılarken, 1911 yılında her ikisi de vilayete devrolunmuşlardır (Ergin, 1977:690). Bu mektepler verimli çalışmadıkları için 1913 yılında kapatılmışlardır. Bu okulların ödeneklerinin birleştirilerek yeni bir okul açılması düşünülmüş, Avrupa'dan üç uzman getirmesi için Maarif Müdürü Kemal Bey Avrupa'ya gönderilmiştir. Londra ve Belçika'daki kız sanayi mekteplerini inceleyen Kemal Bey, Belçika mekteplerini daha iyi bulduğu için orada bir müdür ve iki muallimle anlaşma imzalamıştır. Bu uzmanların gelmesiyle birlikte okul Münir Paşa Konağında eğitime başlamıştır. Okulun ilk senesi nehâri, ikinci senesi ise leylîdir ve ilk beş yıl, kısm-ı evvel, sonraki üç yıl, kısm-ı tâli ve son yıl öğretmen sınıfı olarak düzenlenmiştir (Ergün, 1994:247).

Okulun 1913 yılında uyguladığı programda; Ulûm-i Diniye, Türkçe, Hesap, Coğrafya, İlm-i eşya, Hıfzıssıhha, İdare-i Beytiye, Tarih, Usûl-i Defteri, Fransızca, Hat, Musiki, Terbiye-i Bedeniye, Resim, Biçki-Dikiş, Tamir, Çamaşır Yıkama dersleri yer almaktaydı (Ergin, 1977:693).

Okul ilk açıldığı andan itibaren belirli oranda yetim kız çocuğunu ücretsiz olarak kabul etmekteydi. Ancak meşrutiyetin ilanından hemen sonra okulun aldığı yetim sayısı belirlenen

sayısı aştığı için Nezaret, Darülaceze'den gelecek yetim öğrencilerin bu sene okula kabul edilemeyeceklerini bildirmiştir.

Ticaret Mektepleri

Osmanlı Devletinde ilk Ticaret Mektebi 1882 yılında açılmıştı. Ancak devamlı bir surette Ticaret Okulu kurulması bundan 12 sene sonra, 1894 yılında başarılabilmiştir. II. Abdülhamid döneminde açılan okulun ismi Hamidiye Ticaret Mektebi idi. 1908'den sonra okulda bir tensikat yapılmış ve 1909 yılında okulun önündeki Hamidiye ibaresi kaldırılmıştır. Okulda ilk olarak ders programında düzenlemeler yapılmış ve muallimler intihâb ve tayin kılınmıştır. Okul üç senelik bir tahsil müddetine sahip olup, ilk dönemlerde 16 ila 25 yaşları arasındaki talebeler kabul edilirken, daha sonra bu yaş aralıkları 16-23, 16-20 ve 17-25 olarak değiştirilmiştir. Okula, Sultânî, Dârüşşafaka ve yedi yıllık idadilerle dengi okul mezunları sınavsız, diğerleri sınavla alınıyordu. Ayrıca yüksekokul mezunları da sınavsız ve öncelikle alınıyordu. Her yıl 60 öğrencinin alındığı birinci sınıfta bazı dersler Fransızca okutulduğundan, Fransızca bilgisine ayrı bir özen gösteriliyordu (Ergün, 1994:289).

Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan tensikatta okul programına yeni bazı dersler eklenmiştir. Öncelikle ilk göze çarpan yenilik programlara İngilizce ve Almanca derslerinin koyulması olmuştur. Ticaretin en önemli gereksinimlerinden birisi lisan olduğu için bu iki dersin programa girmesi büyük bir yenilik olarak nitelendirilebilir. Bu dersleri seçen öğrencilerden ayda birer Mecidiye fazla alınmaktaydı. Almanca dersleri tecrübeye mübaşeret olunmazdan evvel yani her gün saat üçten dörde kadar tedris edilecek ve İngilizce dersleri öğleden sonra gösterilecekti. Bu suretle isteyenler her iki dersi de takip edebileceklerdi (İkdam, 13 Kasım 1908). Dil derslerinin dışında ihşaiyat ve usûl-i maliye dersleri de programa eklenmiştir.

Okulun nizamnamesinin hazırlanması için bir komisyon kurularak çalışmalara başlamıştır. Bu Komisyonun, Avrupa Ticaret Okulları programları ve ülke çıkarlarını göz önüne alarak hazırladığı program kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu programda Hesabat-ı Ticariye, Usûl-i Muhasebe, Ticaretgâh İdaresi, Coğrafya-i Ticarî, Emtia-ı Ticariye, Fransızca, İngilizce ve Almanca derslerinin saatleri artırılmıştır. Yeni olarak Hukuk-ı Medeniye, Stenografi ve Daktilografi dersleri konulmuştur. Tahlilî Kimya, Hikmet, Emtia ve Ticaretgâh İdaresi dersleri uygulamalı olarak gösterilmeye başlandı. 3. sınıftaki Usûl-i Defteri, Ticaretgâh İdaresi, İhşaiyat; 2. sınıftaki Emtia ve 1. sınıftaki Coğrafya-i Ticarî ve Emtia derslerinin Fransızca okutulması kararlaştırıldı. Birçok yeni ders araçları getirildi. Öğretim yılı sonunda öğrenciye çeşitli ticarî

kurumları gezme usûlü konuldu. Bütün bunlar 1909-1910'dan itibaren uygulanmaya başlandı (Ergün, 1994:289). Bakanlık 1913 yılında Ticaret Mektebi için yeni bir nizamname hazırlamıştır. Bu nizamname okulun işleyişi ile ilgili daha ayrıntılı hükümler ihtiva ediyordu. On madde olan bu nizamname şu esasları içermektedir (Düstûr, İkinci Tertip:76-77):

Madde: 1 Ticaret Mektebi Mekâtib-i Âliyeden olup Memâlik-i Osmanîyenin terakkiyat-ı ticariye ve maliyesine hadim erbâb-ı malumat yetiştirmek maksadıyla teessüs etmiştir.

Madde: 2 Mektebin müddet-i tahsiliyesi üç senedir. Talebesi neharî olarak devam eder. Hey'et-i İdare ve Talimiyeye Dairdir

Madde: 3 Mektebin hey'et-i idaresi bir müdür, bir kâtip, bir sermubassır ve lüzumu kadar mubassır ile müstahdemin-i saireden mürekkeptir. Kâffesinin vezaifi talimat-ı mahsusa ile tayin olunmuştur.

Madde: 4 Mubassırlar evsaf-ı matlubeyi haiz ve tercihan İdadi mezunlarından ve yirmi beş yaşım ikmal etmiş zevattan intihap olunur.

Madde: 5 Muallimler erbâb-ı iktidar ve ihtisastan ve mümkün mertebe yalnız muallimliği kendisine meslek ittihaz etmiş zevat meyanından intihap ve tayin olunur.

Talebenin Şerait-i Kabulü Hakkındadır

Madde: 6 Mektebe girecek talebenin sinni on yediden dûn ve yirmi beşten efvun olmamak meşruttur. Mekâtib-i âliye mezunlarını kabul için sin nazar-ı itibara alınmaz.

Madde: 7 Mektebe kabul için Mekâtib-i Sultânîye ile Darüşşafakadan veya dört senelik Ticaret Mekteplerinden veya bu mektepler derecesinde olduğu Maarif Nezaretince musaddak mekâtib-i taliye-i hususiyeden mezun olmak veya mekâtib-i mezkûre mezunları derecesinde imtihan vermek şarttır.

İmtihanlar Hakkındadır

Madde: 8 Teşrinisâni ve Şubat nihayetlerinde on beşer günde hitam bulmak üzere iki defa tahriri ve Haziran zarfında şifahi imtihanlar icra ve bu üç imtihanda alınan numaraların vasatı imtihan-ı umumî numarası ittihaz kılınacaktır. Vasati hesapta husule gelen küsurat nisiftan dûn olur ise itibar edilmeyüp nisif ve nisiftan fazla olur ise tam ad'olunur.

Madde: 9 iki sene sıra ile terfi-i sınıf edemeyen talebenin kaydı terkin edilir. Bu iki sene zarfında tecdid-i kayıt edilmiş olmasının işbu madde hükmüne tesiri yoktur.

Madde: 10 İşbu nizamnamenin icrasına Maarif Nazırı memurdur, işbu nizamnamenin mevki-i meriyete vaz'ını ve nizamat-ı devlete ilâvesini irade ederim.

Ziraat Mektepleri

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte uzun zamandır üzerinde durulmayan ziraat ülke gündemine girmeye başlamıştır. Basında, Osmanlı Devletinin bir tarım ülkesi olduğu, fakat tarımın hala eski usûllerle yapıldığı, çiftçilerin toprağı ekip biçmekte yetersiz kaldığı ve vatan topraklarının heba edildiğine yönelik yazılar çıkmaya başlamıştı. Aydınlar ve devlet adamları bu gidişin ancak eğitilmiş ziraatçılar ile düzeltilebileceğini ve bu nedenle daha önce açılmış olan ziraat mekteplerinin ıslahı ve yenilerinin açılması konusunda bir kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.

Bu okullardan ilki Amele Mektepleridir. Okulun kuruluş amacı talebelere tarımdaki son teknikleri öğretmek, ziraat aletlerini yapmak ve kullanmak, bitki ve hayvan hastalıkları konularında uygulamalı eğitim vermektir. Nezaret gerekli gördüğü yerlerde leylî ve nehâri olmak üzere bu okulları kuruyordu. Eğitim süresi ise iki yıldır. Okula Osmanlı uyruğundan, askerliğini yapmış, otuz yaşından küçükler alınmıştır. Okuma yazma bilenler tercih edilmiştir. Okul müdüriyetleri okuldaki tarım faaliyetlerini öğrencilere yaptırmışlar, bu çalışmalarından dolayı öğrencilere elbise, yemek ve belli miktarda ücret verilmiştir. Verilen ücretin bir kısmı kesilerek öğrenciler okuldan mezun olurken onlara sermaye olarak veriliyordu. Amele Mektebinin kadrosu, bir müdür, öğretmenlik de yapacak olan bir müdür yardımcısı, bir muhasebe kâtabi, bir çiftçi başı ve gerektiği kadar hizmetliden oluşmaktaydı.

II. Meşrutiyet döneminde birisi Kastamonu'da, diğeri de Trablusgarp'ta olmak üzere iki amele mektebi kurulmuştur. 1911 yılında kurulan Trablusgarp Çiftlik Amele Mektebi levazımatı ikmal edilerek Teşrinievvel ibtidasında ilk kez eğitime başlamıştır (Tanin, 22 Eylül 1911). Daha sonraki dönemde Erzurum, Sivas, Halep, Kosova ve Manastır'da bulunan numune tarlaları amele mektebi haline getirilmiştir. Ancak yeterli sayıda amele bulunmadığından bu okulların daha önce açılan çiftlik mekteplerine dönüştürülmesi söz konusu olunca, öğrencilerin yaş farkları bir problem oluşturmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi amele mektepleri otuz yaşından küçük, askerliğini yapmış kişileri eğitirken, çiftlik mektepleri 15 ila 18 yaş arasındaki

çiftçi çocuklarını kabul ediyordu. Bu karışıklığın giderilmesi için Kosova, Manastır, Sivas, Kastamonu ve Halep vilayetlerinden nezarete ne yapılması gerektiği sorulmuştur (Tanin, 19 Ekim 1911). Anlaşıldığı kadarıyla okul öğrenci bulamadığından çok uzun soluklu olamamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde mesleki ziraat eğitiminde görülen bir diğer okul Çiftlik Mektepleridir. Bu okul sadece çiftçi çocuklarının alındığı bir okul hüviyetindedir. Türkçe okuma yazma bilen, on beş ila on sekiz yaşları arasındaki Osmanlı çiftçi çocukları bu okulda kendi tarlasını ekip biçecek derecede donanıma sahip hale getiriliyordu. Bu okluda leylî idi ve öğrencilerin yiyecek, giyecek ve bakım masrafları karşılanıyordu (Kansu, 1930:57). Aynı amele mekteplerinde olduğu gibi öğrencilerin bu giderlerinden belirli bir miktar kesilerek mezuniyet sırasında sermaye olarak veriliyordu. Eğitim süresi bölgelerin şartlarına göre değişmekle birlikte iki veya üç yıl olarak belirlenmişti. Ders programı ise okuma-yazma, hesap, usûl-i defteri, coğrafya-yı Osmanî ve umumi den oluşuyordu. Asıl dersler olan ziraat dersleri ise bölgenin iklim ve toprak özelliklerine göre müdürler tarafından belirleniyordu. II. Meşrutiyet döneminde Siroz, Selimiye (Hama), Antalya, Edirne ve Halep'te çiftlik okulları bulunmaktaydı (Ergün, 1994:249).

Amele ve çiftlik mekteplerine nazaran daha teşekküllü olan bir diğer ziraat okulu ise Ziraat Ameliyat Mektebi'ydi. Bu okullar çiftlik idaresini bilen çiftçi ve çiftlik kâhyası yetiştirmek üzere hem teorik hem de pratik bilgiler veren okullardı. Öğretim süresi üç yıl olarak belirlenen bu okullara meccani-leylî, ücretli-leylî ve nehâri öğrencilerin yanı sıra dinleyiciler de okula kabul ediliyordu. 15-20 yaşları arasında, Osmanlı uyruğundaki çiftçi ve esnaf çocukları alınıyordu. Okula gireceklerden en az rüşdiye çıkışlılar düzeyinde bilgi isteniyordu. Okul programları, yörenin gereksinmelerine göre okulun öğretmenler kurulu tarafından hazırlanıp Bakanlığa onaylatılıyordu. 1910 yılında Adana, Ankara, Bursa, Selimiye ve Selanik'te olmak üzere beş tane "Ziraat Ameliyat Mektebi" vardı. İkinci Meşrutiyetten önce bunlardan yalnız Selanik ve Bursa Ameliyat Mektepleri eğitim veriyordu. 1911 yılında ise Ziraat Ameliyat okullarının sayısı Siroz, Manastır, Kosova, Kastamonu, Trablusgarb, Sivas, Erzurum ve Halep'tekilerle beraber 12'ye yükseldi. Selanik'teki yüksekokul haline getirildi (Ergün, 1994:248). Görüleceği üzere gerek amele mektepleri, gerek çiftlik mektepleri ve gerekse ziraat ameliyat mektepleri Osmanlı Devletinin hemen hemen aynı şehirlerinde açılmışlardır.

Osmanlı Devletinde ilk kez ziraat mektebi açılma ihtiyacı Tanzimat döneminde gündeme gelmiş ve 1847'de İstanbul Yeşilköy'de bir ziraat talimhanesi açılmıştır. Ancak bu

okul çok uzun süreli yaşayamamıştır. Yeniden bir ziraat mektebi kurma girişimleri Ahmet Cevdet Paşa'nın Ticaret ve Ziraat Nazırlığı sırasında 1878-1879 yıllarında, Ziraat Müdürlüğüne getirilen Amasyan Efendi öncülüğünde başlamıştır. Fakat teşebbüsün gerçekleşmesi bir hayli uzun sürmüştü, önce Halkalı'da bir yer alınması ve binasının yapılması 1889'da tamamlanmış ve ilk olarak Mülkiye Tıbbiyesi içerisinde bulunan Mülkiye Baytar sınıfının öğrencileri bu okula nakledilmiş ve bir yıl sonra da asıl ziraat öğrencilerinin kabulüne başlanılmıştır. Okula "Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi" adı verilmiştir. 1893 ve 1894 yıllarında okul ilk veteriner mezunlarını vermiş, bu okul müstakil bir yere taşınınca Halkalı sadece ziraat mektebi olarak hizmet vermeye başlamıştır (Unat, 1964:80m). Okulun ilk zamanlarında geliştirilmesi için Avrupa'dan getirilecek alât ve edevattan gümrük resmi alınmaması kararlaştırılmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Halkalı Ziraat Mektebi yüksekokul haline getirilmiştir. 1908 yılı içerisinde Halkalı Ziraat Mektebi Talebe Cemiyeti tarafından "okul programlarının kavaid-i temine gayri kâfi olduğu ve talebenin hakkıyla hissemend-i nimet-i marifet olmalarına mucib olmayacak derecede bulunduğu" yolunda Orman ve Maadin Nezaretine bir arzuhal sunulmuş ve okul programlarının derhal ıslah edilmesi istenmiştir (İkdam, 1 Aralık 1908) Bu ıslah hareketi ancak 1909 yılı ortalarında başlayabilmiştir. "Okulun ders programlarının ihtiyacı hazıraya göre tadil ve ıslahı için mekteb müdür ve muallimleri tarafından bir komisyon teşkil olunmuştur (Sabah, 22 Ağustos 1909)". Bu komisyonun birkaç güne kadar Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretinde toplanarak çalışmalara başlayacağı ifade edilmiştir (Tasvir-i Efkâr, 22 Ağustos 1909).

Halkalı Ziraat Mektebinin eğitim süresi dört yıldır ve mektebe 17 ila 22 yaşları arasında idadi veya o seviyede malumat sahibi olan öğrenciler alınıyordu. Okul gazeteler aracılığı ile alınacak öğrenci sayısı ve sınav yerini belirliyor ve müsabaka usûlüyle öğrenci kabul ediliyordu. Okul hem leylî, hem de nehâri öğrenci kabul ediyordu.

1914 yılında okul ciddi sorunlarla karşılaştı. Özellikle basında bu okula karşı bir kampanya başlamış, okulun çok masraflı olduğu, halk nezdinde yararı olmadığı ve bu okul için harcanacak para ile daha müfit işler yapılabileceğini ifade eden yazılar çıkmaya başlamıştır. Okulun II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki mezun sayısında baktığımızda okula yöneltilen eleştirilerin çok da haksız olmadığı anlaşılmaktadır. Okul 1909'da 24, 1910'da 23, 1911'de 17 ve 1912 yılında 30 mezun vermiştir (Ergün, 1994:291). Tüm bu eleştiriler neticesinde ve I. Dünya Savaşının çıkması üzerine okul kapatılmıştır (Sakaoğlu, 1991:144).

Vilayetlerdeki ziraat okullarına bakıldığında ilk mektebin 1887 senesinde Selanik'te açıldığı görülmektedir. Bu okul üç senelik bir okul olup, rüşdiye mezunlarını kabul ediyordu. II. Meşrutiyet döneminde bu mektep de Halkalı Ziraat Mektebi gibi yüksek ziraat okulu seviyesine çıkarılmıştır. Selanik Ziraat Mektebi bulunduğu bölgede önemli işlere ve yeniliklere imza atmış bir mekteptir. Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi muharrirlerinden Ethem Nejat Bey 1909 yılında bir arkadaşıyla birlikte mektebi ziyaret etmiş ve gözlemlerini gazeteye yazmıştır. Ethem Nejat Bey'in bu mekteple ilgili görüşleri önemli ayrıntılar barındırmaktadır: "Selanik'i ziyaret eden bir ziraat gazetesi muharririnin ilk gezeceği yer tabii ki ziraat mektebi ve ziraat numune tarlaları ve depolarıdır. Binaenaleyh ilk defa mekteb ziyaret edilmek üzere bir refikimle elektrikli tramvaya binerek depoya kadar seyahat ettik. Bazı Selanikli zevatın temin eyledikleri gibi mektebi depodan itibaren üç kilometre ileride farz ediyorduk. Alatin Köşkünü, Abdülhamid'in tarihi makamını geçerek üç kilometre mesafe kat ettik ise de mektebden eser yoktu. Nihayet anlaşıldı ki mekteb depodan yedi kilometre ilerideymiş Selanik Ziraat Mektebi sahile karib düz bir arazi üzerine inşa olunmuş bir büyük, birkaç küçük binadan ibarettir. Yirmi beş sene evvel ameli ziraat mektebi olarak tesis edilmiş ise de bu sene âliye tahvil edilmiş ve kısm-ı âlinin birinci sınıfı teşkil olunmuştur. Mektebin bulunduğu binanın etrafı duvarlarla kapanmış, bir bahçe ve bir avluya malikti. Karşı ciheti dutluk teşkil ediyordu. Mekteb müdür-i sanisi İhsan Beyefendi ile mülakat etmek üzere kartımı gönderdim. Büyük bir nezaket ile taleb-i mülakatı kabul ettiler. Mekteb hakkında verdikleri malumat ile gazetemizi müstefit eylediler. Evvela süthaneyi gezdik. Sütçülük muallimi müdür İhsan Bey olduğundan süthaneye fevkalade itina eylemişlerdi. Birkaç nüsha evvel gazetemizde yapılan plana tamamen mutabık idi. Alât ve edevatı gösterdiler. Yapılmış kamanir peynirinden ve yağlardan, imansız peynirinden birer miktar yedik. Hakikaten hepsi nefis idi. Süthanede görülen temizliği burada ayrıca söylemeyi lüzumsuz görüyorum. Süthane başlıca bir pavyon olup bunun üst katını ilkbaharda küşad edilen her yer darüttalimi leyli talebesi işgal eylemekte imiş. Süthanenin yanında bir pavyon daha mevcuttur ki burası her yer darüttalim idi. Dutluklar ise darüttalime pek yakın bulunuyor.

Badehu mektebin ahırlarını da gezdik. Istifa usûlüyle yetiştirilmekte olan Halep cinsinden buzağlar pek dinç ve neşeli idi. Mektebin bahçesi de güzel çiçekler ve gerek yemiş ve çam vesaire ağaçları ile pek latif idi. Mektebin sera (limonluk-camekânlı bahçe) ufak, fakat muhafazalı görünüyordu. Ameliyat muallimi Hasan Efendi bilfiil yastıklar yapmakla meşgul bulunmakta idi. Bahçenin toprağına edilecek istifadeye, talebenin melekesine dair malumat

verdikten sonra bu sene tatil müddetinde Amerika'ya kadar gidip orada fevkalade terakki eden ziraat ameliyat mekteblerini ziyaret edeceğini ilave etti. Mekteb heyet-i tedrisiyesi hep genç ve dinç zevattan olduğundan çalışmak ve mekteblerini terakki ettirmek için fevkalade hüsnü niyet beslemektedirler. Cümlesinin fevkalade azim ve sebatları görülüyor. Almanya'da vaki teker fabrikası ile muhabere ederek beher cinsten birer çift olmak üzere müteaddit pulluklar, orak makineleri, tohum ekme makineleri vesaire celp etmişler. İşte bu makinelerin celbi hep bu genç heyetin gayreti, hüsnü niyeti sayesinde ki, şayan-ı takdirdir. Fabrikayı kendi makineleri mektebde görüldükçe fabrikayı müstefid edeceğini Memâlik-i Osmaniye için mektebin pek mükemmel bir reklâm olacağını temin ederek makineleri celp etmişler. Şimdi bu gayur muallimler kendilerinden daha az çalışmakta olan Dersaadet Halkalı Ziraat Mektebi'ne, birer çift gelmiş makinelerden birer tanesini hediye edeceklerini söylediler.

Selanik mektebinin diğer alat-ı ziraiyesi de oldukça iyi. Şundan memnunuz ki mektebde kara saban görmedik. Maa-t-teessüf diğer mekteblerimizde elan kara saban mevcuttur. Müdür beye sordum:

- “Efendim, mektebiniz de hiç kara saban yok mudur?”
- “Hayır, hiç yoktur. Zannedirim Selanik Ziraat Mektebinde olduğunuzu unutuyorsunuz” dedi (Ethem Nejat, 1909a:319-320).

Anlaşıldığı kadarıyla Selanik Ziraat Mektebi çağına göre oldukça ileri bir teknoloji ile eğitim öğretim vermekteydi. Ethem Nejat Bey'in verdiği bilgiye göre okul bataklık yakınında kurulduğundan dolayı taşınması gündeme gelmiştir. Ancak halk bu durumdan büyük zararlar görmüştür (Ethem Nejat, 1909b:336). Tanin Gazetesinin haberinden anlaşıldığı kadarıyla bu sorun 1911 yılına kadar sürmüştür. Gazete, mektebin yeni bir yere taşınacağını şu şekilde ifade etmektedir: “Mektebin bulunduğu mahalın hıfzıssıhha nokta-yı nazarından talebenin ahvâl-i sıhhiyesi üzerinde suî tesir icra edeceği anlaşılması üzerine bugünkü bina çiftlik makamında kullanılmak üzere mahal-i mezkûra civar bir mevkide satın alınan arazi üzerine yedi bin liraya bir ziraat mektebi inşa edilecektir (Tanin, 8 Aralık 1911)”.

Selanik'ten başka II. Meşrutiyet döneminde Adana, Sivas, Mamuratülaziz, Samsun, Bursa, Kastamonu, Seydiköy, Halep, Şam'da da yüksek tahsil veren ziraat mektepleri bulunmaktaydı.

Sonuç ve Değerlendirme

II. Meşrutiyet dönemi Türk modernleşme tarihi açısından istisnai bir nokta arz etmektedir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın lokomotif güç olduğu bu dönemde parti idarecilerinin benimsedikleri siyasi eğilimler diğer alanlardaki politikaların da temel belirleyici unsuru olmuştur. İttihatçıların benimsedikleri "İttihad-ı Anasır" idealinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine etnik temele dayalı bir milliyetçilik politikası uygulanmaya başlamış ve bu politikanın icap ettirdiği iktisadi, sosyal ve siyasi faaliyetlere hız verilmiştir. Şurası muhakkaktır ki bu sahalardan birisi için atılacak adım diğerini de derinden etkilemiştir. Çalışmamızın başında da değindiğimiz gibi İttihat ve Terakki'nin uygulamaya koyduğu "milli iktisat" fikri ve Türk/Müslüman burjuva sınıfı oluşturma gayreti, bu sınıfın yetişeceği her türden mesleki eğitim kurumlarının açılmasını ve mevcutlarının ıslahı ve iyileştirmesini beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde mesleki eğitime özel bir önem verilmesinin nedenlerinden birisi de budur.

Bu dönemde incelediğimiz mesleki okullar içerisinde en büyük yeniliğin kız ve erkek sanayi mekteplerinde olduğu görülmektedir. Meşrutiyet'in ikinci kez yürürlüğe girmesiyle birlikte bu okullar ıslaha tâbi tutulmuş, okul binaları, ders programları ve alet edevat gibi konularda düzenlemeler yapılmıştır. Sanayi mekteplerinin eğitim kalitesini yükseltmek için okulların ihtiyacı olan ve yurt dışı ve yurt içinden getirtilecek alet-edevattan gümrük resmi alınmaması, okullarda yabancı uzmanların görevlendirilmeleri, teorik bilginin yanı sıra pratik bilgilerinde verilmesi atılan olumlu adımlar olarak görülmektedir. Yine ziraat ve ticaret mektepleri de dönemin yapısı içerisinde gereken önemi gören okullar olmuşlardır. Bu dönemde Müslüman/Türk kesimin tarım ve ticaret yapmak yerine memuriyet hayatına olan temayüllerine büyük eleştiriler yöneltilmesi, eğitilmiş, iş bilir ve alanın inceliklerine vâkıf olan çiftçi ve tüccarların yetiştirilmesi meselesini gündeme getirmiş, ziraat ve ticaret mektepleri de altın çağını yaşamıştır.

II. Meşrutiyet ile mesleki eğitimde başlayan olumlu gelişmeler istenilen seviyeye gelmemiştir. Elbette ki bu durumda Osmanlı Devletinin önce Balkan, ardından da I. Dünya Savaşı'na girmesinin büyük etkisi vardır. İyi niyetle başlamış olan bu girişim Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni kurulan devletin mesleki eğitim alanında temelini oluşturmuştur.

Kaynakça

- “Amele mektepleri”, Tanin, 19 Ekim 1911.
- “Çiftlik amele mektebi”, Tanin, 22 Eylül 1911.
- “Edirne mekteb-i sanayii için”, Tasvir-i Efkâr, 24 Ekim 1913.
- “Halkalı ziraat mektebi”, İkdâm, 1 Aralık 1908.
- “Halkalı ziraat mektebi”, Sabah, 22 Ağustos 1909.
- “Halkalı ziraat mektebi”, Tasvir-i Efkâr, 22 Ağustos 1909.
- “Maarif-i sanaiyenin himayesi”, Tanin, 18 Mart 1912.
- “Makine tatbikatı”, Tasvir-i Efkâr, 19 Haziran 1909.
- “Manastır mekteb-i sanayi”, Sabah, 29 Temmuz 1909.
- “Mekteb-i sanayi müdürü”, Tanin, 4 Mart 1910.
- “Mekteb-i sanayi”, Tasvir-i Efkâr, 17 Eylül 1913.
- “Mekteb-i sanayinin ihyası”, Tanin, 8 Mayıs 1912.
- “Sanayi mektebi”, İkdâm, 1 Mart 1909.
- “Sanayi mektebi”, Tanin, 17 Mayıs 1911.
- “Sanayi mektebi”, Tanin, 20 Mart 1911.
- “Sanayi mektebi”, Tanin, 3 Ocak 1912.
- “Sanayi mektebinin ıslahı”, Sabah, 17 Mart 1910.
- “Sanayi mektepleri için”, Tanin, 23 Nisan 1912.
- “Sanayi mektepleri”, Tanin, 2 Ocak 1912.
- “Sanayi mektepleri”, Tanin, 5 Kasım 1911.
- “Selanik ziraat mektebi”, Tanin, 8 Aralık 1911.
- “Şam sanayi mektebi”, Tanin, 4 Şubat 1912.

“Ticaret mektebi”, İkdam, 13 Kasım 1908.

“Ziraat mektebi talebesi”, Tanin, 26 Mayıs 1911.

BOA., DH. İD., Dosya No: 82, Gömlek No: 11, 17 B 1330.

BOA., DH. MKT., Dosya No: 1151, Gömlek No: 81, 24 M 1325.

BOA., DH. MKT., Dosya No: 1233, Gömlek No: 17, 10 M 1326b.

BOA., DH. MKT., Dosya No: 2849, Gömlek No: 42, 30 Ca 1327a.

BOA., DH. MKT., Dosya No: 2857, Gömlek No: 26, 7 C 1327b.

BOA., DH. MUİ., Dosya No: 26-1, Gömlek No: 22, 10 L 1327c.

BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya No: 30, Gömlek No: 68, 23 Za 1329a.

BOA., İ. ML., Dosya No: 89, Gömlek No: 1329/S-01, 10 S 1329b.

BOA., İ. RSM., Dosya No: 31, Gömlek No: 1326/C-12, 15 Ca 1326a.

BOA., MF. MKT., Dosya No: 1188, Gömlek No: 17, 11 Ş 1331.

BOA., MV. Dosya No: 233, Gömlek No: 7, 16 S 1332.

Demirel, F. (2010). *Mekteb-i idâdî (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.

Demirel, F. (2012). Osmanlı eğitim sisteminin modernleşmesi sürecinde hiyerarşi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 (2).

Ergin, O. N. (1977). *Türk maarif tarihi*. İstanbul: Eser.

Ergün, M. (1994). *II. meşrutiyet dönemi eğitim hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak.

Ethem Nejat (1909a). Selanik ziraat mektebini ziyaret. *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Sene: 3, S. 20, 11 Şubat.

Ethem Nejat (1909b). Selanik ziraat mektebini ziyaret. *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Sene: 3, S. 21, 18 Şubat.

Ferid (1913). Sanayi mekteblerimiz. *Yeni Fikir*, C. II, S. 13.

Kansu, N. A. (1930). *Maarif hakkında bir deneme*. Ankara.

Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı eğitim tarihi*. İstanbul: İletişim.

Tunaya, T. Z. (2007). *Türkiye’de siyasal partiler, C. I.* İstanbul: İletişim.

Unat, F. R. (1964). *Türkiye eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış.* Ankara: Milli Eğitim.

Yıldırım, M. A. (2010). *Tanzimat döneminde meslek okulları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.